

DR. PETER GROSS este directorul Școlii de Jurnalism și Media Electronică din cadrul Universității din Tennessee, SUA. Aria sa de cercetare cuprinde relațiile internaționale, cu accent pe Europa de Est. A prezentat comunicări științifice la conferințe din Belarus, Bulgaria, Canada, Cehia, Georgia, Germania, India, Italia, Lituania, Polonia, România, Slovacia, Slovenia, Spania, Taiwan, Ungaria și SUA. A publicat, în calitate de autor sau coautor, șase volume și a coordonat apariția a două volume în colecții la edituri de prestigiu din SUA și Europa. De asemenea, a semnat numeroase articole în revistele de profil.

Profesorul Peter Gross a susținut prelegeri anuale la National Foreign Affairs Training Center, aflat sub tutela U.S. Department of State, și a coordonat sesiuni de training pentru U.S. Information Agency (U.S. Department of State), postul Voice of America (în cadrul programului International Training Program) și pentru Academy for Educational Development. A organizat sesiuni de training pentru jurnaliștii din țările postcomuniste: Albania, Belarus, Bulgaria, Estonia, Georgia, Kosovo, Kîrghîzstan, Moldova, România, Rusia, Serbia-Muntenegru, Tadjikistan, Turkmenistan, Ucraina și Uzbekistan. A fost consultant pe teme legate de evoluția mass-media în Europa de Est pentru instituții prestigioase precum International Media Fund, The Freedom Forum și Eurasia Foundation, precum și formator pentru Radio Free Europe/Radio Liberty în Praga, Cehia. A pus bazele programului de învățământ jurnalistice de la Universitatea de Vest din Timișoara, în 1992.

Dr. Peter Gross a primit numeroase titluri onorifice și premii profesionale de la instituții prestigioase precum Harvard University's Joan Shorenstein Center on the Press, Politics and Public Policy, J.F. Kennedy School of Government, National Academy of Sciences, International Research and Exchanges Board, Pacific Cultural Foundation, International Media Fund, Soros Foundation, German Marshall Fund of the United States, Freedom Forum, Fundația Fulbright, National Science Foundation. În 1996, a fost numit cercetător asociat la Woodrow Wilson International Center for Scholars în Washington, D.C. În 2006 a primit titlul de Doctor Honoris Causa al Universității din București, iar în anul 2009 a fost onorat cu același titlu de Universitatea de Vest, Timișoara.

Peter Gross

Întoarcere în laboratorul românesc Mass-media după 1989

Traducere din limba engleză
ANCA-MARIA MOLDOVAN

NEMIRA

Cuprins

Prefață (la ediția din 1996).....	7
Prefață (la ediția de față)	18
Capitolul 1	
Moștenirea.....	25
Capitolul 2	
Mass-media în revoluție	65
Capitolul 3	
Mass-media pe o poziție necomunistă.....	103
Capitolul 4	
Jurnaliști și jurnalism	162
Capitolul 5	
Rolul, eficiența și influența presei de știri.....	211
Capitolul 6	
Laboratorul și lecțiile sale	259
Capitolul 7	
Starea laboratorului după 25 de ani	279
Note	313
Bibliografie	330

specialiști media din România. Această ediție republicată a cărții mele le este dedicată lor și acelor membri de marcă ai lumii academice, precum profesorul Mihai Coman, decanul fondator al Școlii de Jurnalism și Științele Comunicării din cadrul Universității din București, care a avut prevederea, motivația, hotărârea și persistența de a pune bazele și a consolida învățământul media în România.

August 2014
Knoxville, TN, U.S.A.

CAPITOLUL 1

Moștenirea

În timp ce jurnaliștii, jurnalismul și mass-media din România postrevoluționară încearcă să se remodeleze pentru a răspunde exigențelor percepute ale tranziției de la comunism la o așa-zisă democrație și economie de piață, ei se confruntă cu povara unui context istoric care înglobează o perioadă scurtă, dar tumultuoasă de 170 de ani. În acești ani a existat o cenzură aproape continuă de un grad sau altul, iar jurnalismul practicat a afișat rareori o calitate profesională care să se ridice la cele mai înalte standarde mondiale ale momentului. Presa românească și jurnalismul său au suferit vicisitudinile rezervate celor aflați sub ocupație străină și tiranie în mod direct sau indirect din punct de vedere fizic sau ideologic și prinși în lupte pentru unificare națională și evoluție de la feudalism.

Moștenirile mass-mediei, ale jurnaliștilor și ale jurnalismului actual din România derivă din trei perioade generale: (1) perioada 1821–1918, când au fost înființate și au început să evolueze primele ziare, reviste și jurnalismul în limba română, (2) anii '20, când presa și jurnalismul românesc au înregistrat cea mai mare creștere, libertate și (cvasi) profesionalizare până

în momentul de față și (3) anii comunismului, 1947–1989, când ele practic au dispărut ca instituții viabile, de bună-credință și pentru care ultimul deceniu a constituit limita cea mai de jos a scurtei lor istorii.

MOȘTENIREA PRECOMUNISTĂ

Timp de aproape un secol înainte de Primul Război Mondial, românii au luptat împotriva ocupației străine și a sistemului lor feudal, monarhist și s-au străduit să unifice provinciile românești într-un stat-națiune recunoscut pe plan internațional. Presa lor a reflectat dezordinea socio-politică și aspirațiile naționale ale poporului, precum și evoluția culturală și intelectuală în provinciile românești.

Presa românească din aceste provincii era verișoara tânără a publicațiilor de limbă franceză, germană și maghiară înființate în secolul al XVIII-lea, mărturie a diversității etnice și a dezvoltărilor socio-politice și culturale (Gross, 1988). Istoria bogată a presei etniilor din România include publicații înființate în secolul al XIX-lea în limbile sârbă, bulgară, idiș, turcă, albaneză, greacă, polonă și rusă. Ele au contribuit la viața culturală, politică și socială bogată a regiunii descrise în mod atât de glorios de Claudio Margis în lucrarea sa „Dunărea” (1989) și oferă un subiect pentru un studiu separat. În lucrarea de față ne concentrăm pe presa românească.

1829 – 1918: O scurtă istorie

Din 1829, anul în care a apărut la București și Iași primul ziar în limba română (Ivașcu, 1964; A. Ionescu, 1913; Hanes, 1927), până în 1859, când principatele Țara Românească și

Moldova au fost unite sub un singur steag românesc, presa în faza sa incipientă a dat expresie unei conștiințe naționale și a asigurat un forum pentru discutarea problemelor românești. A sprijinit și a încurajat legitimitatea revoluțiilor de la 1848 din Europa, revoluție care în România a avut un scop în plus, eliberarea de sub stăpânirea străină. De asemenea, a articulat sentimente naționale, și-a informat cititorii, a dat viață din punct de vedere jurnalistic limbii și literaturii române și a servit drept catalizator și mobilizator pentru unificarea națională. Noua presă din România a dat dovadă de vitalitate considerabilă și putere de a rezista, în ciuda perioadelor prelungite de cenzură – practica suspendării ziarelor care nu plăceau puterilor și închiderea în mănăstiri a redactorilor și jurnaliștilor care erau considerați periculoși din punct de vedere politic sau exilarea lor pe meleaguri străine (Antip, 1979).

Perioada 1859–1918 a văzut introducerea primelor legi privind presa în România (1862), care proclamau dreptul indivizilor de a-și exprima ideile prin presă fără teamă de cenzură. Avea să fie o perioadă scurtă de libertate a presei, aceasta fiind apoi din nou cenzurată și multe ziare și reviste fiind închise definitiv până în 1864 (Ionescu-Dolj, 1914). Între 1866 și izbucnirea Războiului franco-german din 1870, când a fost instalat un nou guvern conservator în România, presa a experimentat din nou o perioadă de relativă libertate și prosperitate.

Presa anilor 1866–1870 a fost o presă predominant politică, o presă de partid a cărei temă principală era independența față de Imperiul Otoman. Autonomia a fost obținută în cele din urmă în 1877. România a devenit regat și atât viața politică, precum și cea jurnalistică s-au redresat, cu o mulțime de opinii de natură socio-politică fiind exprimate într-un număr crescând de ziare și reviste (Olson, 1966, 400–54; Antip, 1979, 119–22; Chendi, 1900).

Această presă de după 1877 a abordat problemele românilor în fiecare punct al spectrului politic al momentului, precum

și pe cele legate de interese cu specific profesional, academic, intelectual și artistic. Era în continuare o presă predominant politică, polemică. Totuși în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea și-au făcut debutul pe plan național un număr redus de ziare, care și-au câștigat respectul pentru independența și imparțialitatea lor politică. *Universul*, lansat în 1884, și *Adevărul*, care a început să publice în 1888, au fost primele exemple de ziare axate pe prezentarea știrilor mai degrabă decât pe polemici de natură socio-politică și personală și politici de partizanat. Ediția de dimineață a ziarului *Adevărul*, *Dimineața*, apărută în 1904, și-a câștigat reputația de „New York Times al României” (Olson, 1966, 402).

În Transilvania, o regiune care încă nu era încorporată României, publicații precum *Gazeta Transilvaniei*, *Telegraful Român*, *Tribuna*, *Albina*, *Familia* și *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, printre altele, au jucat un rol-cheie în hrănirea aspirațiilor politice, limbii și literaturii române.

Creșterea presei la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului XX a adus cu sine și o concurență care a dat un imbold creșterii de personal și creării unui corp de corespondenți și jurnaliști independenți la nivel național și internațional (J. Georgesco, 1936). În perioada respectivă a fost înființat și primul serviciu de știri, Agenția Română (Kruglak, 1958), au fost modernizate imprimăriile (Antip, 1979, 143–47), s-a format Societatea Presei și în 1900 prima Uniune a Jurnaliștilor (Caliga, 1926). C.A. Rosetti, unul din primii jurnaliști, redactori și editori din România, a prevăzut o presă cu personal profesionist care să devină a Patra Putere într-o națiune civilizată (vezi Rosetti, 1889; 27 sept. 1881).

Temele principale ale perioadei de sfârșit de secol XIX și până la terminarea Primului Război Mondial exprimate în și prin intermediul presei includeau reforma legată de împrietărire, tulburările sociale și situația grea a românilor aflați

încă sub dominația imperiilor rus, otoman și austro-ungar. România a intrat în Primul Război Mondial de partea Alianțelor la 18 august 1916, dar țara a fost repede invadată de armata kaizerului Wilhelm al II-lea. În timpul războiului antigerman au fost suspendate ziare, iar libertatea presei a fost restricționată drastic în acele zone ale țării aflate sub ocupație germană. Sfârșitul războiului a adus împlinirea unui vis foarte dorit de români, atunci când la Conferința de Pace de la Paris din 1919 României i-au fost date Transilvania, Basarabia și Bucovina, reunind în sfârșit sub steagul său toate provinciile pe care le reclamase ca fiind ale sale.

Pentru o perioadă scurtă, după Primul Război Mondial, jurnalismul românesc a început încercarea de profesionalizare. A fost o încercare ce avea să se întindă în anii '20. Diseminarea informației, deși încă puternic amestecată cu opiniile jurnaliștilor, era cel puțin unul din obiectivele unor ziare excepții față de multele publicații de partid deținute de și având angajați foarte implicați în activitatea de prozelitism politic pentru unul sau altul dintre programele sau perspectivele politice (N. Iorga, 1922). Presa românească din perioada interbelică nu a fost o mass-media, chiar și așa-numitele publicații naționale fiind distribuite preponderent în București și scrise de o elită pentru elita socio-economică și politică.

Anii '20, '30 și cel de-al Doilea Război Mondial

Radio București-România a început să emită pe 1 noiembrie 1928, iar Agenția de știri Rador a luat ființă pe 16 iunie 1921, derivând din Agenția Română lansată în 1889. Cel mai important lucru este că în anii '20 presa românească a cunoscut cea mai puternică evoluție și libertate din întreaga sa

existență. Presa a cunoscut o creștere extraordinară. O mie nouăzeci de publicații se aflau în circulație în 1922, când a venit la putere Partidul Național Liberal. Până în 1936, publicului cititor îi erau oferite aproximativ 2 300 de publicații (118 cotidiene, peste 1 200 de săptămânale și alte aproape 950 de publicații) (J. Georgescu, 1936, 147).

Proliferarea partidelor politice a fost unul dintre motivele care au dus la explozia de ziare și reviste în ceea ce era încă un sistem format preponderent din presa de partid. Au crescut și tirajele, iar creșterea financiară înregistrată de multe publicații a permis și investirea în progresele tehnice și în modernizarea și înmulțirea imprimeriilor (Antip, 1979, 219–23). Au luat ființă noi edituri, sporind astfel capacitatea României de a produce mai multe ziare, reviste și cărți. *Universul* a achiziționat prima imprimerie modernă din România, o instalație care era încă în funcțiune în 1996.

Numărul crescând al asociațiilor și uniunilor din domeniul jurnalismului era un semn al preocupării crescânde față de profesionalizarea jurnalismului, atât din punctul de vedere al formării și al standardelor profesionale, cât și pentru extinderea și protejarea libertăților presei și ale drepturilor jurnaliștilor (Antip, 1979, 223–29). Aceste organizații jurnalistice au contribuit la activitatea de lobby pentru schimbarea legilor presei, care au sporit libertatea presei și au extins drepturile jurnaliștilor.

Era o epocă a jurnalismului favorizată de Constituția românească din 1923, una din cele mai liberale din întreaga Europă, garantând libertatea presei și interzicând cenzura (articolele 5, 25, 26, 105). O lege a presei a fost cizelată în 1922, 1923 și 1925, definind clar libertatea presei și recunoscând nevoia de exprimare liberă a diferitelor gânduri și idei. În același timp, în 1924, guvernul condus de Partidul Național Liberal a trecut Legea pentru reprimarea infracțiunilor împotriva ordinii publice (cunoscută drept legea Mîrzescu), amendată în

1927 și 1933, prin care se legaliza cenzura oficială încălcând Constituția și legile privind presa operativă (Watts, 1993, 166).

Citind ziarele din perioada respectivă, observăm că în această națiune cu o elită preponderent francofonă se practica un jurnalism puternic subiectiv, polemic și partizan. Continuând o tradiție bine stabilită, elita oamenilor de artă și litere din România, clasa sa intelectuală a fost implicată profund în politică și jurnalismul de opinie, în analiza și testarea ideilor. Scriitori ca Liviu Rebreanu și Mihail Sadoveanu, profesori universitari precum Nicolae Iorga și Nae Ionescu, ca să numim doar patru, erau vedetele jurnalismului românesc. Ei comentau toate problemele și evenimentele majore și prezentau astfel cititorilor informații și puncte de vedere. Totuși, în majoritatea presei românești nu se regăsea o prezentare a știrilor într-un mod care să se îndepărteze de subiectivitatea partizanatului politic, care nu includea exprimarea de opinii sub formă de editorial, nici polemici. Cu toate acestea, conceptul și practica obiectivității erau în creștere. Ziarelor independente mai vechi, *Universul*, *Adevărul* și *Dimineata*, li s-au adăugat câteva ziare mai noi care practicau o formă de jurnalism nepartizan, axat pe relatare neutră și pe separarea sa de editoriale și polemici (J. Georgescu, 1936). Stânga politică era reprezentată în principal de *Cuvântul liber*, editat de Tudor Teodorescu-Braniște. Acesta era un forum de prezentări echidistante de opinii socio-politice, cu o natură pluralistă din punct de vedere politic, destul de deosebit de alte publicații de stânga precum *Șantier*, *Era nouă*, *Manifest*, *Reporter* și *Bluze albastre* (Ierunca, 1994, 36–37).

Scurta perioadă de libertăți ale presei, drepturi ale jurnaliștilor și de evoluție și profesionalizare s-a oprit odată cu dezvoltarea fascismului, la începutul anilor '30, și cu stabilirea unei dictaturi regale, urmată de dictatura neofascistă a generalului Ion Antonescu. În 1937, introducerea noilor măsuri de

cenzură a permis interzicerea ziarelor, printre care ziare naționale principale, *Adevărul*, *Dimineața*; fostul prim-ministru Armand Călinescu, oponent al Gărzii de Fier (grupul fascist care a activat în anii '30 și la începutul anilor '40) este citat în lucrarea revizionistă a lui Watts (1993, 167) pentru că a spus că generalul Antonescu, ministrul Apărării Naționale în perioada respectivă, „ceruse eliminarea cenzurii“, ceea ce a dus la ridicarea interdicției asupra respectivelor ziare. Sporind controversa din jurul generalului Antonescu, rolul său înainte și după ce și-a asumat puteri dictatoriale în anul 1940 și, indirect, comentariul său asupra presei contemporane controlate și a jurnalismului practicat de aceasta, Watts (1993, 277) îl citează pe general care i-a spus ministrului pentru propagandă că el

„nu mai voia să vadă în ziare descrieri ale infracțiunilor care trezesc sentimentul de bestie din oameni. Și apoi există procesele senzaționale. Nimeni nu avea nevoie să comenteze în presă despre ele, ci mai degrabă să relateze, pur și simplu, sentințele transmise așa cum se face în Anglia, nu să umple coloane întregi de ziare cu comentarii frivole.“

Realitatea anilor '30 și '40, până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost că presa a devenit chinuită, timidă, puternic cenzurată sau ca și cum i se pusese de-a dreptul botniță. În cele din urmă, numai presa neofascistă și-a păstrat o mână liberă (Gross, 1988), în ciuda apelurilor pentru o presă liberă, care este de fapt baza unei societăți libere și garantul altor libertăți. Un amestec de legislație restrictivă și dificultăți economice a dus la reducerea numărului de publicații la 970 în 1941 (Gheorghiu, 1991, 11), o scădere de aproape 58 de procente față de 1936.

George Silviu (1936, 3), scriind în numele Uniunii Jurnaliștilor împotriva noilor legi care suprimau libertatea presei, a argumentat:

„Prezența ei (a libertății presei) constituie o garanție a progresului. De aceea ne ridicăm, cu toată energia noastră, pentru a apăra acest principiu al libertății presei! ... Fiecare libertate protejează celelalte libertăți și, împreună, protejează integritatea noastră spirituală și fizică.“

Într-o mișcare ce nu se va mai întâlni ulterior în timpul comunismului, jurnaliștii și tipografiile care nu contribuiau la presa fascistă în timpul celui de-al Doilea Război Mondial au tipărit ziare clandestine al căror jurnalism căuta să mobilizeze elementele democratice pentru a opune rezistență fascismului românesc și nazismului german. Multe dintre aceste publicații clandestine erau finanțate de Komintern (Internaționala Comunistă) și aveau propria lor agendă destul de diferită de lupta împotriva nazismului și a fascismului. Jurnaliștii care lucrau pentru aceste publicații erau vânați neconținut de forțele de securitate din România, precum și de Gestapoul german și mulți dintre ei au fost împușcați sau trimiși în lagăre de concentrare (Olson, 1966, 406).

Sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial a adus o întoarcere aproape imediată la perioada prefascistă, cu o presă diversă, viguroasă, liberă, protejată de reinstituirea legilor presei liberale din anii '20 și a constituției democratice din 1923. Avea să fie doar o scurtă reîntoarcere la începutul promițător al unei presei și al unui jurnalism în evoluție care servea o așa-zisă democrație.

EPOCA COMUNISTĂ

Susținut de trupele sovietice staționate în România, micul Partid Comunist Român (conform estimărilor 1 000 de membri puternici într-o națiune de 17 milioane de oameni) a ajuns la guvernare în 1947. A încetat astfel orice speranță de păstrare a presei